

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА „РЕЧНИК НА ФРЕНСКИТЕ ДУМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК“

Димитър Веселинов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията са представени теоретичните основи на „Речник на френските думи в българския език“, като специално внимание е обърнато на лексикографските принципи, макроструктурата и микроструктурата на речника.

Keywords: empruntology, frenchism, loanword, foreign words, lexical borrowing

Френцизмите в българския език са обект на проучване от края на XIX век, без обаче да са окончателно лексикографирани. В българската езиковедска литература, посветена на проблема за френско-българските междуезикови контакти, се срещат както изследвания върху френските заемки в българския език, така и изследвания върху българските лексикални елементи във френския език, като първите са преобладаващи. В контекста на българската възрожденска филологическа дейност лексикографът Иван Андреов Богоров се явява закономерен инициатор за сравнителното изучаване на българския и френския словесен имот, като темата за френскоезичното лексикално влияние е успешно продължена от френския българист Léon Beaulieu през 30-те години на XX век. Началото на системното изследване върху проникването на френцизмите в българския език поставя Любомир Ванков през 60-те години на XX век, а през 70-те години на XX век Павел Патев изучава поведението на френските заемки в българската езикова система. Към тези проучвания трябва да се прибавят и резултатите от дейността на редица авторитетни български лексикографи, които в своите речници на чуждите думи каталогизират и дават различни по обем тълкувания на заемките от френски произход, като някои от тях правят успешен опит за научна интерпретация на пътищата за навлизане на френскоезичната лексика: Тодор Хрулев, Иван А. Богоров, Тодор Коджов, А. П. Николаев, Димитър Велков, Моско Москов, М. Велинов, Димитър Карадимчов, Янко Пенев, Захари Футеков, Сл. Радоев, Стефан Младенов, братята Никола и Иван Данчови, Георги Бакалов, Стоян Романски, Любомир Андрейчин, Божил Николов, Стефан Илчев, Мария Филипова-Байрова, Симеон Бояджиев, Емилия Пернишка и др.

Историческият преглед на европейската лексикографска традиция позволява да се разграничат три теоретични модела за системно представяне на словесното богатство на даден език – *филологически модел*, *енциклопедичен модел* и *тезаурусен модел*, от които само първите два са разработени в българската лексикографска практика. Основната характеристика на *филологическия* и *енциклопедичния модел* е тълкувателната им функция, осигуряваща надеждно обяснение на лексикалното значение на думите от чужд произход, а на третия модел е фиксаторската функция, осигуряваща документиране на основните регистрирани употреби с необходимия минимален илюстрационен материал. Филологическият модел е ориентиран към обясняване значението на чуждоезиковата лексика чрез потенциала на общоразбираем и стилистично неутрален език. Предвид приложната насоченост на този тип лексикографско описание подборът на словника е подчинен обикновено на честотен принцип, позволяващ да се центрира върху „общоупотребителната“ лексика с широко разпространение в писмените журналистически, научнопопулярни и художествени текстове. Този тип речници реагират на измененията в речниковия състав на езика и отразяват по честотен принцип обновителните процеси в развитието на лексиката в областта на науката, техниката, публицистиката, литературата, изкуството и културата. По характер те са словотълкуватели (т.е. тълковни речници) на лексика от чужд произход, известни в българската лексикография под различни названия като „тълкувател“ (Писанов, 1892), „спомогателен тълкувател“ (Карадимчов, 1910), „тълкувач“ (Коджов, 1887), „словница“ (Богоров, 1848), „речник“ (Хранов, 1863), „словар“ (Неофит Рилски, 1875) и др. В някои от тях се наблюдават елементи на лингвокултурологичност и илюстративност на употребата (т.е. екземплификативност или лексикографска нагледност). Тълкуването е с повишена степен на формализираност и представя лексикалното значение с акцент върху общоезиковото и преносното, като дава обобщени сведения и за терминологичната сфера на проявление. Основните начини за обясняване на значението на заглавната единица са превод, синонимно тълкуване, описателно тълкуване (собствено-описателно и разяснително-описателно). Енциклопедичният модел разглежда чуждоезиковата лексика (нарицателни и собствени имена) през призмата на понятия, факти и реалии от всички области на знанието. Той също е насочен към обясняване значението на речниковите единици от чужд произход, но съдържа освен чисто езикова информация за същността и функцията на заглавната речникова единица (обозначаваща лица, предмети, явления, понятия и категории) и богата екстралингвистична и лингвострановедска информация. Семантиката на чуждоезиковата лексика се съотнася към исторически, социални, психологически и др. фактори за заемане. Тълкуването е формализирано и разглежда лексикалното значение като общоезиково, преносно и специализирано с акцент върху терминологичната характеристика. Основните начини за тълкуване са собствено-описателно и разяснително-описателно с включване на информация за характеристиките,

признаците и функционирането на съответната заглавна лексикална единица в ежедневноата и професионалната (специализираната) реч. Допуска се разширяване на тълкуванието с картинна, схематична и таблична нагледност. За разлика от филолого-тълковния модел при енциклопедичния модел се набляга особено на фактологичната информация за обекта, понятието или категорията, означаващи от съответния термин, и на информация за мястото им в съответната система от знания. В българската лексикографска традиция се допуска и включването на ограничен брой примери за употреба, както и елементи на етимологизиране, но липсва история на думата и употребата. В националната ни лексикографска традиция за представяне на чуждоезичната (в частност на френскоезичната) лексика в българския език към момента са разработени и реализирани само филологическият и енциклопедическият концептуален модел, и то за регистриране на навлязлата в езиковото ни пространство чужда лексика (т.е. създадени са български речници на чуждите думи от филологически и енциклопедически тип). Новаторската концепция на „Речника на френските думи в българския език“ цели да обхване в оригинална лексикографска форма френскоезичното влияние върху формирането на българския словесен фонд. С лансирането на този иновативен тезаурусен модел се обогатява в теоретико-приложен план френско-българската емпрунтологична лексикография и се откриват нови изследователски хоризонти. Разработеният в настоящото изследване речников модел е комплексен по характер и цели инвентаризиране в максимална степен на навлязлата през различни исторически периоди в българското културно пространство френскоезична лексика. Освен изчерпателно регистриране на различни по структура и съдържание тълкувания на значенията на лексиката от чужд произход се включва информация за функционирането на отделните лексикални единици в речта и ролята им в изграждането на националномаркирана езикова картина на света. В разработения тезаурусен модел се посочват произходът и историята на чуждоезиковата лексика и нейното тълкуване, дават се примери за реалната ѝ употреба и се уточнява степента на интегрирането ѝ в системата на българския език. Дават се ключови моменти в развитието на формата и съдържанието на конкретната речникова единица както в езика източник, така и в езика цел. Основните начини за тълкуване са преводно тълкуване, синонимно тълкуване, собствено-описателно тълкуване и разяснително-описателно тълкуване, като се допуска включване на информация за характеристиките, признаците и функционирането на съответната заглавна лексикална единица в общоезиков, преносно-конотативен и специализиран план на употреба. Тезаурусният модел позволява да се разкрие словното богатство на „всебългарския език“ в максимално обективизирана цялост.

Нито един от езиците на световната култура през последните няколко столетия не е „свободен“ откъм френскоезични елементи и влияния. Разширяването на българското „духовно богатство с понятия и идеи“ неминуемо внася нови френскоезични термини и понятия от петконтинентното франкофонско прос-

транство, чийто богат словник инфилтрира „с отделни думи или цели категории слова“ българския активен речник в областта на науката, материалната и духовната култура. „Общността на културния живот между отделните народи налага съществуването на чужди думи“ и колкото и да са преследвани, те никога не изчезват напълно от езика (Футеков, 1941). В този контекст на интензивни лексикални взаимодействия „Речник на френските думи в българския език“ е кумулативен историко-etimологичен тезаурус за системно лексикографско документиране и интерпретиране на френцизмите в системата на българския език. Целта на „Речник на френските думи в българския език“ е да се представи процесът на първоначално проникване, установяване, адаптиране и отмиране на френцизмите, динамиката в употребата им, утвърждаването на национални норми за правопис и коректна употреба. Речникът дава възможност да се документира развитието на словния състав на българския език и да се проследят етапите и различните степени на интензивност в изменението на лексикалната и фразеологичната система на българския език, като естествено отражение на промените, настъпващи с развитието на европейската духовна и материална култура в един глобализиращ се свят. Под термина „тезаурус“ се разбира „словна съкровищница (трезор)“, която е особен вид разширен „речник на речниците“, представящ определен слой от лексика на даден език с максимална пълнота и информация за нейния произход, история, употреба с оглед на правопис, правоговор, граматика, стилистика. В „Речник на френските думи в българския език“ се съчетава идеята за етимологически тезаурус с идеята за историко-etimологически речник и речник-тезаурус за очертаване на пълната картина на френското лингвокултурно влияние в българското езиково пространство. Комплексният словник, извлечен от българските лексикографски източници, е допълнен с новооткрити единици с френски произход, ексцерпирани от анализирани художествени, научнопопулярни, специализирани, публицистични, архивни и интернет текстове. Историко-etimологичната ориентация на речниковото съдържание обхваща еволюцията в установяване на съвременната форма на френския етимон и обзор на значенията, с които френцизмите навлизат в българското езиково пространство. Лексикографското документиране е насочено към определяне на най-ранната писмена фиксираност на френската лексика в системата на българския език. Хронологичният тълкувател прави преглед на ексцерпирани дефиниции от анализирани източници, като изгражда пълна картина за семантичната обогатеност и съдържателна функционалност на френцизмите в Балканския ареал. Кумулативно-репрезентативната илюстративност очертава пътя за изграждане на зоната с ексцерпирани примери за употреба на съответната заглавна речникова единица.

Използваните източници за ексцерпиране на френцизми и примери за тяхната употреба може да се обобщят типологично в четири групи: а) лексикографски (тълковни речници, двуезични и многоезични речници, речници на чуждите

думи със или без сведения за произхода на включените в тях лексикални единици и др.); б) книжовни (оригинални произведения на български автори; преводи на произведения от френски автори на български; преводи на произведения от чуждестранни нефренскоезични автори на български, текстове от периодичния печат и др.); в) архивни (документи; лична и административна кореспонденция; дневници, мемоари, съдебни решения, протоколи и др.); г) интернет сайтове и форуми. Подборът на източниците е съобразен със спецификата на появата, речево поведение на заемките и лингвокултурно въздействие на френцизмите в българското езиково пространство и дава максимално пълна картина на разпространението на френскоезичните лексикални елементи в различните сфери на употреба. Съчетани са нормативно-лексикографски източници с книжовно-публицистични (български и преводни) и комуникационно-информационни речеви фиксатори (с монологичен, диалогов и епистолярен традиционен или интернет режим на действие). Лексикографските източници дават информация за речниковата хронология на регистриране на френцизмите и наложилото се в практиката тълкувание. Някои от тях съдържат примери за употребата им. Речниците с липсваща информация за чуждоезиковия произход на включената в тях лексика се използват като косвени свидетелства за активността на френцизмите в системата на българския език през съответния времеви период. Те показват виталността на френскоезичните лексикални единици и необходимостта от обясняване на значението им, за да бъдат правилно употребявани в конкретните комуникативни ситуации. Корпусът от оригинална и преводна художествена и научно-техническа литература в съчетание с текстове от периодичния печат дават информация за първоначалното фиксиране на френцизмите и за тяхното узусно поведение в системата на българския език. Архивните източници свидетелстват за ранните фиксации на френцизмите и употребата им в текстове с административен и частен характер, запазили автентичността на отминала писмена практика. Интернет източниците са индикатор за актуалната употреба на френскоезичната лексика в ситуации, близки до ежедневната речева комуникация.

В този план речниковите извори се използват за ексцерпиране на френцизми, датиране времето на навлизането им в българското езиково пространство, хронологично проследяване на тълкуванията им (т.е. семантика и речникова дефиниция) и илюстриране на употребата на съответния френцизъм. Те се делят на лексикографски източници за изготвяне на хронологичен корпус от тълкувания и лексикографски източници за илюстриране употребата на съответния френцизъм. В първата група източници влизат традиционни речници на чуждите думи, в които има информация за произхода на единиците от лексикалния им словник. Във втората група източници влизат тълковни, правописни, двуезични и енциклопедични речници с информация за регистрирането и употребата на чуждоезиковата лексика. При разработване на историко-хронологичната част

от „Речник на френските думи в българския език“ важно място заема серията от речници на чуждите думи, които са един от най-достоверните източници за датиране на навлизането на френцизмите в българското езиково пространство. Лексикографското фиксиране е естественят кулминационен момент в процеса на интронизиране на лексикална единица с чужд произход в системата на българския език, тъй като при някои заемки процесите на фонетично адаптиране, морфологично асимилиране (с лексикографиране) не се осъществяват. Подборът на този тип източници е съобразен с принципа за хронологичност и принципа за репрезентативност. Функцията на речниците от този клас е като на „лексикографски паметници“ или по-скоро като „словесна памет“, тъй като в тях се съдържа информация за съответното историческо развитие на процеса на интегриране на конкретните чужди заемки в българския език. Този тип речници реагира най-бързо на измененията в лексикалния състав на езика, които отразяват промените, свързани с развитието на културата, науката, техниката и връзките с различни езикови общности и лингвокултурни концептосфери. Не бива да се забравя, че включването на дадена лексема в речника се осъществява след определен период, в който се установява нейното широко или спорадично навлизане в езика. Лексикографските извори за изготвяне на хронологичен корпус от тълкувания са определени от следните репрезентативни речници, покриващи сравнително равномерно 150-годишен период от време. В най-общ план реконструираната структура на речниковата статия от тези лексикографски източници включва следните зони: заглавна дума, етимологическа зона (в която се дават сведения за езика източник и за езика посредник), зона със спорадична граматическа или словообразователна информация, данни за сферата на употреба и тълкуване на заглавната дума. Като лексикографски източници за илюстриране на употребата и актуалността на френцизмите се използват традиционните български обяснителни речници на чуждите думи. От класа на тълковните речници са използвани ключовите за българския език патримониални словници: „Български речник с тълкувания и примери“ (Богоров, 1871); „Словарь болгарского языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати“ (Дювернуа, 1885 – 1889); „Речник на българский язык с тълкуване на речите на български и руски“ (Геров, 1895 – 1904); „Тълкувач на собствени имена“ (Коджов, 1887); „25 думи за български тълковен речник“ (Аргиров и др., 1920); „Български тълковен речник. Свезка 1 – 6“ (Аргиров и др., 1927 – 1942); „Български тълковен речник (с оглед към народните говори)“ Том I. (А – К) (Младенов, 1951); „Български тълковен речник“ (Андрейчин и др., 1955); „Речник на съвременния български книжовен език. Т. I–III“ (Романски, 1954 – 1959); „Български тълковен речник“ (Андрейчин и др., 1970); „Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век“ (Илчев и др., 1974) и продължаващият да излиза от 1977 г. многотомен „Речник на българския език“ (БАН, 1977-). От специализираните речници са използвани

източници, съдържащи богата тълкувателна информация и примери за употреба. Използваните енциклопедични речници покриват периода от 1899 г. до 1940 г. и са показателни за разпространението не само на общоупотребителните, но и на специализираните френцизми в българското езиково пространство. Групата на българските правописни речници е представена от водещи справочници, покриващи 80-годишен период в развитието на българската книжовна норма.

Литературните източници, съставени от художествени, мемоарни, архивни, научно-технически и публицистични текстове, конституират изследователски писмен корпус за фиксиране и илюстриране на френцизмите в българското езиково пространство. Текстовият корпус е създаден през 2001 – 2002 година и обхваща старопечатни книжовни паметници (1806 – 1878) и следосвобожденски новопечатни книги (1878 – 2014), като през годините е системно разширяван, допълван и оптимизиран. Корпусът е представителен за българската книжовна действителност и съдържа текстове на български автори, както и преводни текстове на чужди автори, като покрива времевия диапазон от 1806 г. до 2014 г. и съдържа около 3000 произведения на близо две хиляди автори и няколкостотин преводачи. Текстовете са балансирано подбрани според критериите хронологичност (за старопечатните извори), представителност (за българската книжовна продукция в периода от Освобождението до наши дни), стиловост (административен, научен, публицистичен, художествен, разговорен, научнопопулярен и популярен) и жанровост (включване на текстове от различни жанрове), тематичност (текстове, покриващи широк кръг от тематични области).

Интернет форумите са особен писмен източник за фиксиране на максимално близка до ежедневното общуване реч, като понякога са единствен източник за френцизми с рядка употреба или за документиране на оказионализми и неологизми. Интернет сайтовете са източник за употребата на дадена лексикална единица в конкретен текст със специфична жанрова и стилистична маркираност (доближаваща се до характеристиките на печатните извори).

Лексикографските принципи, върху които е проектиран и изграден „Речник на френските думи в българския език“, са кумулативност, хронологичност, етимологичност, историчност и илюстративност. Те са свързани с особеностите на съчетаването на синхронния с диахронния аспект при изучаването на лексикалния материал и необходимостта от проследяване на динамиката в процесите по навлизане, установяване и отмиране на френцизмите в българското езиково пространство.

Кумулативността е общолексикографски принцип, насочен към тезаурусно попълване на речникови зони с хронологичен тип подобрена информация. Тя е проекция на идеята за максимално пълно регистриране и документиране на френцизмите в българското езиково пространство независимо от времето на тяхното навлизане, продължителността на употребата им и ролята им в системата на съвременния български език. Кумулативността определя макрострук-

турата на речника и попълването на отделните речникови зони. Тя се изразява в изготвяне на изчерпателен списък с френцизмите върху основата на лексикографски и други писмени източници (словникова кумулативност); ексцерпиране на съществуващите речникови дефиниции от репрезентативен за историята на българския език лексикографски корпус (тълкувателна кумулативност); ексцерпиране на характерните случаи на употреба на френцизмите от репрезентативен корпус възрожденски книжовни паметници (узусна кумулативност); ексцерпиране на варианти за изписване на френцизмите (ортографическа кумулативност); ексцерпиране на производни форми (словообразователна кумулативност). Кумулативността се характеризира с отвореност на действие, тъй като предполага попълване и разширяване на речниковата информация с новооткрити данни.

Хронологичността представлява строго отчитане на последователността във времето при представяне на ексцерпирания материал с цел да се даде точна представа за периода на фиксиране на конкретните лексикографски факти. Проявява се в проследяването на графичните варианти за изписване (правописна хронология), на отделните фиксации за специфичната употреба на дадена единица (узуална хронология), а така също и в лексикографското представяне на регистрираните речникови тълкувания на значението (семантична хронология). Прилагането на принципа изисква разкриване на вътрешните връзки и взаимозависимостите между езиковите явления. По този начин се определят не само езиковият статус и историческите промени на френцизма в езика източник и езика приемник, но се проследяват особеностите на процесите в контактологичното езиково развитие като цяло. Необходимо е да се отчита фактът, че навлизането на даден френцизъм в българското езиково пространство не започва винаги от момента на първата лексикографска фиксация или регистрирана употреба в писмен текст, а е резултат от предварително контактологично натрупване, продължило понякога десетилетия. Разбира се, съществува и терминологична лексика, която следва неотлъчно пътя на разпространение на съответния предметен референт, понятийно-процесуално откритие или нововъведение. Във връзка с приложението на този принцип е осъществен мотивиран подбор на лексикографските източници за успешно и достоверно разкриване на разпространението на френцизмите в българския език. Основните критерии са хронологична наситеност на конкретните времеви периоди в развитието на българския език и лексикографска репрезентативност на съответните речникови словници.

Етимологичността, като лексикографски принцип, предполага системно представяне на развитието на словоформите на конкретния етимон до достигане на съответната форма на френцизма, с която той навлиза в българското езиково пространство. В този смисъл, етимологичността е индикатор не само за произхода, но и за процесите по установяване на френската и българската пра-

вописна норма. Резултатите от приложението на този лексикографски принцип се излагат в два типа последователности: а) възходяща (хронологична) за проследяване на развитието на графични варианти от възникването на лексикалната единица в системата на френския език до наши дни – фр. *franceis* (1080), фр. *françois* (XII в.), фр. *francois* (XIII в.), фр. *francoys* (1480), фр. *françois* (1694), фр. *français* (1798); б) низходяща (диахронна) за проследяване връзката на актуалната словоформа с изконната първоформа на френската лексикална в галороманското, латинското, галското езиково пространство (фр. *furieux* идва от лат. *furiosus* ‘полудял, побеснял’ съответно от лат. *furia* ‘лудост’) или в езиковото пространство на езика източник (франкски, старогръцки, арабски, немски, испански, португалски, италиански, англо-саксонски, америндиански др.). По отношение на формата на френцизма в българското езиково пространство се проследява развитието на графичните варианти, които включват регистрирани употреби в оригинална форма, изписана на латиница (*à propos*) или в транслитерирана форма, изписана на кирилица (*анпроно*), като в последния случай се дават и различните регистрирани графични варианти (*а проно*, *анпроно*).

Принципът *семантична историчност* се основава върху виждането за „историческо движение и развитие на семантиката“, свързано с определена диахронна дълбочина на срезове, които се отличават със съхраняването на относително единство за дадено езиково състояние в точно определени времеви граници. „Всяка епоха или събитие – заявява Захари Футеков в увода към третото издание на своя „Речник на чуждите думи“, – неминуемо са свързани с въвеждането на някои нови думи, част от които оцеляват или напълно изчезват, когато заглъхне споменът за повода, който ги е извикал на живот“ (Футеков, 1932). В този смисъл, принципът за семантична историчност представя датиранието (лексикографско и книжовно) на отделните семантични промени в процеса на навлизане на съответния френцизъм в българското езиково пространство и включва проследяване историята на значението или значенията на френския етимон, с които той преминава в българския език. Поради тази причина историчността ориентира лексикографското структуриране на информацията към детайлно представяне на пътя, през който минава първичното значение на френския етимон до съвременно значение, с което функционира в системата на френския език, и позволява да се разкрият онези негови семантични особености, с които се установява в българското езиково пространство. Например формата *formaliste* е регистрирана във френския език през 1585 г. в *Contes d'Eutrapel* на Noël Du Fail (1520 – 1591) със значение ‘строго спазващ правилата’, а през 1845 г. в *Dictionnaire national, ou dictionnaire universel de la langue française* на Louis-Nicolas Bescherelle (1802 – 1883) е документирано новото значение ‘привърженик на философско течение’, като се посочва, че фр. *formaliste* (бълг. формалист) навлиза в българския език и с двете си значения. Акцент се поставя и върху датиранието на развитието на значенията на френцизма в сис-

темата на българския език с разкриване на евентуални адаптивни процеси чрез хронологията на тълкуванията или хронологията на илюстративните примери. Включването на сведения за времето на появяване на определено значение във френското езиково пространство и сведения за заемане или развитие на това значение в българското езиково пространство са отправна точка за цялостно представяне на френско-българските контактологични процеси и са ориентир за уточняване на степента и скоростта на възприемане на новостите в рамките на европейския общокултурен понятийно-терминологичен обмен. Историческият подход позволява да се очертаят лингвокултурни константи за извеждане на френското влияние или посредничество при формирането на българския общокултурен слой.

Принципът за *лексикографската илюстративност* е свързан с прочутата сентенция на Волтер, че речник без примери е като обикновен човешки скелет (*Un dictionnaire sans citations est un squelette*), от който трудно може да се получи достоверна представа за реалния образ и форма на съответния човек. Включването на примери от ежедневната употреба превръща обяснителния речник в справочник от активен тип, онагледяващ функционирането на конкретната речникова единица. Степента на употреба в езиковата система се разкрива чрез наличието на примери от различните исторически периоди на развитието на българския език, фиксирани в лексикографски, печатни (художествени, научнопопулярни, мемоарни, архивни, публицистични) и електронни източници, което позволява да се проследи изместването на значението от единия в другия език или само в рамките на българския език. По отношение на френцизмите, ако досега правилната употреба е позната само чрез придобития езиков опит у изучаващите или знаещи френски език, то чрез илюстриране на конкретни случаи на употреба се дава алгоритъм за коректно ползване на френцизма в ежедневната или специализираната реч и от нефранкофони.

При разработване на „Речник на френските думи в българския език“ са използвани съвременни лексикографски и културно-исторически методи за обработка, описание и интерпретиране на фактологическия френскоезичен материал. Естеството на работата предполага включването на елементи от традиционните лексико-семантични и съпоставителни изследователски технологии, позволяващи да се проследят чрез емпрунтологичната биография на отделен френцизъм общоезикови тенденции и закономерности в езиковите изменения. Водещ е новоразработеният тезаурусно-кумулятивен метод, съчетаващ лексикографско портретиране, биографиране и документиране, при който се изгражда историко-etimологичен кумулативен тълковно-узуален албум от хронологично подредени лексикографски портрети на френцизмите, които съставят тяхната емпрунтологична биография. В този аспект тезаурусно-кумулятивният метод е съчетание от: а) лексикографско документиране на френцизмите в българския език, при което се търси необходимата и достатъчна изчерпателност;

б) лексикографското портретиране, при което се прави синхронно „заснемане“ на формата, семантиката и употребата на лексемата в даден момент или за определен период от време; в) лексикографско биографиране, при което се прави единно диахронно представяне на отделните портретни фиксации на конкретната лексема. Резултативността от приложението на този метод, от една страна, отразява езиковата форма, семантичния статут и характерната употреба на френцизмите в конкретни периоди от развитието на българския език, а от друга страна, способства за изграждането на културно-историческа биография (фонови знания) на съответния френцизъм. По този начин се съставя „биографичен албум“ или се изгражда „прозопографски справочник“ от лексикографски портрети на конкретни синхронни състояния и употреби на френцизмите в българското лингвокултурно пространство, като същевременно се осъществява картографиране на правописните варианти в езика източник и езика приемник и историографиране на семантичните изменения на даден френцизъм. Процесът на реконструиране на емпрунтологичната биография на френцизмите се осъществява посредством попълването с информация на параметрите „първа фиксация“, „история на значението“ и „етимология на френцизма“, „хронологично представяне на тълкувателния процес“ и респективно „илюстриране на употребата на френцизма“. В процеса на работа се прави кумулативно екстраполиране на лексикографски материал от различни източници (речници, художествени, публицистични, научни и научнопопулярни текстове, архивни материали и интернет пространство), вътрешна реконструкция на историята на значението на френския етимон в рамките на френското езиково пространство и външна реконструкция на историята на значението на съответния френцизъм в българското езиково пространство. В резултат от приложената методология се проследяват различните етапи на промяна във формообразователен и семантичен план, обясняват се процесите на навлизане на френцизми в българското културно пространство и се представя влиянието им върху формирането на модерната новобългарска менталност. Независимо от превратностите на времето френцизмите са били и остават вечни маркери за елитарност, модерност, образованост и европоцентризъм.

Определянето на основната лексикографска единица на „Речник на френските думи в българския език“ се осъществява в контекста на съвременната емпрунтология, т.е. науката за езиковите трансфери¹⁾, която изгражда своя понятиен апарат за процеса на заемане и за същността и характера на заемките (като резултат от този процес) през призмата на класическата дихотомия: изконна лексика – чужда лексика. Част от изследователите правят разграничение между „необходима заемка (назоваваща понятие, явление, предмет, действие, признак, качество и др., за които липсва собствено название в системата на даден език“ и „ненужна заемка (дублираща родноезиково название на конкретно понятие, явление, предмет и др.). В българската филологическа

практика Неофит Рилски (1793 – 1881) прокарва разграничението между „чуждоезични речи“ и „равнозначителни [речи]“, а Тодор Шишков – между „чуждестранните думи“ и „равносилни думи“. През 1836 г. Анастас Кипиловски съставя специален „Речник или Лексикон на Славянските речи, които треба да ся присвоят в нашият язык... за да ся очисти языкат ни от чужди речи“. През 1855 г. Александър Живков, който нарежда и „отимотява“ „Речника на думи турски и гръцки в языка българский сбран от г-на Михаила Павлева“, говори за изчистването на българския език от „сбир на чюжди думи“, който „потъмнова светлината му“. Терминът „чуждица“ е документиран през 1875 г. в едноименна статия, публикувана във в. „Напредък“ по повод проявите на чуждопоклонничество. Иван Г. Данчов въвежда дихотомията „излишни чуждици – хубави български думи“ в своя „Правописен речник на българския книжовен език“, като предлага чуждиците да се заменят с избрани български думи.

Французите наричат първия вид заемка *emprunt de nécessité* ‘заемка по необходимост’, а вторите – *emprunt de snobisme* ‘заемка от снобизъм’ или *emprunt de luxe* ‘люксовна заемка’, тъй като преситеният езиков субект си позволява лукса да парадира, като включва в речевата си практика заемка, която не му е нужна. Във френския език се среща и терминът *xénisme* ‘чуждица, запазила своята оригинална графическа форма’. В българската филологическа традиция Ал. Теодоров-Балан предлага да се въведат термините „своица“ (изкован от П. Р. Славейков) и „чуждица“, за да се узакони противопоставянето на заемките по критериите „ползност“ и „излишност“. Преди това Тодор Шишков през 1873 г. е лансирал термина *барбаризъм* ‘чуждестранните думи и обръщения, които могат да се заменят с равносилни думи от народния език’. Практиката обаче налага терминологичната двойка „заемка (‘ползна заемка’) – чуждица (‘ненужна заемка’)“, като напоследък се засилва употребата на термина *ксенизъм* (от гр. *xénisme*).

През 1852 г. Петко Р. Славейков (1827 – 1895) подема идеята на Анастас Кипиловски да улесни „прочитателят да прочита полноразумно щото чите“ и въвежда рецептивно-семантичния нюанс при трактовката на понятието „чуждата лексика в българския език“, като пуска в употреба термина „мъчни думи“ със значение ‘трудноразбираеми речи’. Идеята е подета от Сава Радулов (1817 – 1887), който разглежда трудната лексика като „не всякому разумителни думи“ и включва в превода си на съчинението на Гюстав Дезесар „Галерея из Монтионовски премии за добродетел и подвиги самоотвержения“ специален речник, озаглавен „Изяснение за някои лица, места, реки, градове и не всякому разумителни думи“. Захари Футеков окончателно утвърждава в българското лексикографско пространство разграничението на „чужда дума“ и „мъчноразбираема българска дума“.

Изследването на взаимодействието между категориите „своица“ и „чуждица“ естествено се свързва с противопоставянето на „заемка“ и „заемане“, на

език източник и език приемник, както и с процеса на лексикографиране на чуждите в специализирани речници, известни под генеричното име „Речник на чуждите думи“ или „Речник на думи от конкретен чужд произход“. Един от първите радетели за създаването на такъв речник е Ботю Петков (1815 – 1869), който през 1853 г. в превода си на „Критически издирияния за историята българска на Ю. И. Венелина“ включва като приложение „Речник на чуждестранни думи, които ся употребени в тая книга“. Независимо от тази първоначална публикация като безспорен родоначалник на българската лексикографска традиция в съставянето на речници на чуждите думи се утвърждава изявеният представител на българския възрожденски елит Теодор Хрулев (1821 – 1865), който през 1863 г. издава в Браила своя „Краткий речник на чуждестранните речи, които ся нахождат в българский язык“. През 1868 г. Кузман Шапкарев обявява, че има намерение да издаде речник, в който третата част ще е озаглавена „Чуждестранни думи“. Подобно заявление прави и Ат. Т. Илиев, който публикува обява за издаване на нов „Речник на чуждестранните думи“, който обаче остава само на равнище проект.

В първите следосвобожденски години Т. К. Коджов използва термина „чужди думи (в българския език)“, за да озаглави своя новопоявил се речник, с което задава устойчив титрологичен тон в изграждащата се с ускорени темпове българска лексикографска традиция. Той е възприет от Моско Москов с уточняващата добавка „в нашия език“, за да се знае, че става въпрос за „чуждите думи“ именно в българския език. Независимо от установената вече терминологична традиция с използването на „чужди думи“ като название на заетата лексика лексикографът А. П. Николаев при изграждането на „наръчния си речник“ първоначално използва термина „чужди думи (в българский език)“, заменен впоследствие от термина „чужди думи“. Убедени поддръжници на особения начин на изписване на термина „чужди думи“ са М. Велинов (1904) и Янко Пенев (1910), но всеки един от тях внася своите уточнения. През 1904 г. М. Велинов използва термините „чужди (чужди) думи (в нашия език)“ за корично название на речника си, преди да въведе в своята концептосфера употребата на графика-та „чужди думи“. Янко Пенев също прибягва до термина „чужди думи (употребявани в българския език)“, преди да го замени в текста на предисловието си с налагащия в повсеместното ортографическо обращение термин „чужди думи“ (Пенев, 1910). Димитър Велков въвежда термина „общоупотребителни чужди думи“ (Велков, 1897), с което се затвърждава практиката за създаване на пълни и кратки (изборни) речници на чуждите думи според потребностите на потребителите и изискванията на лексикографския пазар. Стефан Младенов добавя в заглавието на своя речник характеристиката „обяснения за произхода и състава [на чуждите думи]“ като задължителен елемент в лексикографската практика, а авторските колективи на Софийския университет (Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков) и на Българската академия на науките (М. Филипова-Байрова, С. Бо-

яджиев, Ел. Машалова и К. Костов) окончателно утвърждават названието „Речник на чуждите думи в българския език“. В последните години Мария Чоролеева предлага генеричния термин „думи от чужд произход в българския език“ да се използва вместо „чужди думи“ и лансира заглавието „Речник на думите от чужд произход в българския език“. По този начин се създава традиция за отбелязване на несвоята лексика с генеричния термин „чужди думи“, който масово навлиза в заглавията на изданията, посветени на този пласт от лексиката ни. Същевременно аспектиалното представяне на чуждоезиковата лексика налага използването на термини за назоваване на заемките от съответния език. Словообразователният терминологичен процес следва схемата за преход от описателен израз от типа „заемка от *n*-ски език (от *n*-ски произход)“ през описателен израз от типа „(*n*-ско-езична) *n*-ска заемка“, за да се стигне до изковаването на съответния „*n*-изъм“ (т.е. термин, оконचाващ на -изъм), напр.: „заемки от френски език (произход)“ → „(френскоезични) френски заемки“ → „френцизми“⁽²⁾.

В езиковедската литература по въпроса за навлизането на френскоезични елементи в словния имот на различните езици се използват основно три типа термини за отбелязване на френските заемки, образувани съответно от лат. *Gallia* ‘Галия’, фр. *France* ‘Франция’ (от стфр. *Francie*, респ. от лат. *Francia*) и фр. *français* ‘френски (език)’. От първия корен се появява серията фр. *gallicisme*, англ. *gallicism*, рус. *галлицизм*, полс. *galicyzmy*, чеш. *galicizmus*, исп. *galicismo*, нем. *Gallizismus*, нидерл. *gallicisme*, украин. *галлицизм*, унг. *gallicizmus* и др., а така също и терминът *galloromanisme* за назоваване на лексикалните особености на романския (т.е. къснолатинския) език, говорен на територията на някогашната римска провинция Галия и обхващащ диалектите *oc* ‘южнофренско <да>’ и *oïl* ‘севернофренско <да>’. От френския етимон *France*, който на български дава *Франция*, на италиански *Francia*, на английски *France*, на немски *Frankreich* и т.н., се развива по-малобройната серия: фр. *francisme*, бълг. *францизъм*, ит. *francismi*, рус. *францизм*, нем. *Francismus* и др. От названието *français (langue française)* ‘френски (език)’, което в българския език дава *френски (език)*, във френския *français*, в немския *Französisch*, в английския *French* и т.н., се образува терминологичната верига: бълг. *френцизъм*, фр. *françaisisme*, англ. *frenchism*, нем. *Französisismus*, ит. *francesismi* и др. Във френскоезичната литература се срещат също така и термините *parisianisme* (характеризиращ особеностите на парижкия говор) и *hexagonisme* (характеризиращ особеностите на „френския“ език, разпространен в границите на континентална Франция). Към тях естествено се добавят и термините *belgicisme*, *wallonisme*, *helvétisme*, *canadianisme*, *québécoisme* и др.

В българската езиковедска литература по отношение на френско-българските езикови контакти (в контекста на движението на лексика от един език в друг) традиционно се използват названията *заемки от френски (език)*, *заемки от френски произход*, *френскоезични заемки*, *френски заемки*, *френски думи*

(в българския език), *галицизми* (1864), *френцизми* (2001). Срещат се също така и термините *паризианизъм* с две значения ‘парижки начин на живот’ и ‘стари парижки арготични думи’ (Яранов, 1928), *парижщина* ‘нещо свойствено на парижаните’ (Яранов, 1928), *френицина* ‘дума или обрат, що е свойщина на френския език’ (Младенов, 1932) и *галицина* ‘френицина, галицизъм’ (Младенов, 1932). Сред тази терминологична серия за назоваване на типични френски изрази и френски думи в българския език най-рано регистрирана е словоформата *галицизъм*. Терминът *галицизъм* е с широка употреба в руския, английския, немския, полския и др. езици за назоваване на ‘а. специфичен френски израз; б. заемка от френски произход’³⁾. Първата фиксация на термина *галицизъм* в българския език датира от 1864 г., когато в профренскоориентирания цариградски вестник „Турция“ се появява остра редакционна бележка на Никола Генович срещу обвинението на вестник „Съветник“, че езикът на официоза бил пълен с френцизми: „Съветникът“ порицава „Турция“ за *галицизми*, но земете притурката на „Съветникът“ и да видите съчинение в чист език български. Какво ще кажат страдалците за народната причина? Това не е ли превод от французското коз, но прилича ли да са преведе то тука причина? И пак по-долу: да не излезват владиците на сухо, ами на мокро ли да излезат? И пак по-долу: плановити на гръцката патриаршия останаха без цел. Без цел не могат да останат те, защото са имали и имат целта си, но [могат да останат] без следствие“. През 1869 г. д-р Иван Богоров превежда в своя „Френско-български речник“ френския *gallicisme* с българската формата *галицизъм*, като я дефинира като ‘френски начин за говорение’. За автора на „Елементарна словестност“ *галицизми* означават ‘заемвания’, които обикновено са наричани ‘с името на народа, от когото са зети’. Франкофонът А. М. Астенидов определя *галицизмите* (*gallicismes*) като ‘известни фрази, известни начини в изражението, които са свойствени на французския език, и които не можем преведе буквално на български’. Г. Писанов превежда фр. *gallicisme* на български като ‘особеност на френския език’ (Писанов, 1892), Нестор Марков – като ‘френски начин за говорение’ (Марков, 1894), а Стефан Младенов го определя директно като ‘френицина’ (Младенов, 1932). Известният български лексикограф и журналист Атанас Яранов в своя „Речник за галицизми, неологизми и фамилиярни френски изрази“, издаден в Солун през 1910 г., тълкува *галицизмите* като ‘фрази, в които всички отделни думи са познати, а смисълът на целия израз все пак остава тъмен’. Търновският лексикограф д-р М. Романов пък ги дефинира като ‘особеност на френския език’ (Романов, 1911), К. Горанов и Й. Попов – като ‘свойствено на френския език’ (Горанов, Попов, 1912), а Иван Данчов – като ‘дума или обрат, свойствен на френския език’ (Данчов, 1939). Авторите на серията от български речници на чуждите думи също се включват в процеса на тълкуване на този термин, като въвеждат по-обстойни определения. Тодор Коджов определя галицизмите като ‘начин за изговаряне,

свойствен на французския език' (Коджов 1879 – 1882), А. П. Николаев – като 'форма на речта, свойствена на френския език' (Николаев, 1893), Д. Т. Велков – като 'известни изражения, свойствени само на френския език' (Велков, 1897), Моско Москов – като 'свойствено на френския език' (Москов, 1901), Димитър Карадимчов – като 'дума, свойствена на френския език' (Карадимчов 1910), Я. Г. Пенев – като 'начин на говорене, свойствен на французския език' (Пенев, 1910), М. Велинов – като 'начин, свойство на френския език' (Велинов, 1919), З. Футеков и А. Дорич – като 'израз или дума, свойствени на френския език' (Футеков, Дорич, 1920), Св. Радоев – като 'израз, свойствен на френския език' (Радоев, 1928), З. Футеков – като 'израз или дума, свойствена на френския език' (Футеков, 1926), Стефан Младенов – като 'дума или обрат, що е свойщина на френския език, езика говорен днес в римска Галия, сегашна Франция, френщина' (Младенов, 1932) и т.н. Едва авторите на „Речник на чуждите думи“ – Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков, започват да определят галицизма като 'дума или израз, заети от френския език', като 'израз по подражание на френския език (в римско време днешна Франция била част от Галия)' и като 'френския идиом, трудно преводим на чужд език' (РЧД, 1958). Авторите на „Речник на чуждите думи в българския книжовен език“ разглеждат галицизма като 'езиков обрат, типичен за френския език, който не може да се преведе дословно на друг език', като 'дума израз или конструкция, заета от френския и възприемана като чуждоезичен елемент', като 'дума или израз, заети от френския език', като 'израз по подражание на френския език (в римско време днешна Франция била част от Галия)' и накрая в преработеното издание от Емилия Пернишка на „Речник на чуждите думи“ на Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков се дава тълкуване на *галицизма* като 'френския идиом, трудно преводим на чужд език' (Пернишка и др., 2003).

Терминът *галицизъм* в съвременния френския език има две значения: а) израз, типичен за френския език (по отношение на други езици); б) заемка от френския език, използвана в друг език (Le Petit Robert, 1996), като тази семантична двойственост го прави неудобен за употреба в областта на междуезиковите контакти. Независимо от това бълг. *галицизм* (Ив. Богоров, 1869) и съвременната форма *галицизъм* се срещат в текстовете на някои български автори. Едно от основните неудобства при използване на термина *галицизъм* е, че той идва от латинското име на древна Галия, когато не е имало Франция. Транспозицията на този подход към българската езикова ситуация би довело до това „българизмите“ да се наричат „тракизми“, тъй като днешна България се намира върху територията на древна Тракия. Освен това, ако например за гръцката терминологична школа *gallicisme* се връзва с новогръцките названия на Франция и на френския език – “*Γαλλία (Gallia)*” (France) и “*γαλλική γλώσσα(galliki glossa)*” (*langue française*), то в българския език ситуацията е друга. *Галия* се отнася до историческата област *Gaule* (обхващаща земите между Алпите, Средиземно море, Пиренеите и Атлантическия океан), а *галицизъм* – до фр. *langue gauloise*

(*gallique*) ‘галски (келтски) език’. В този дискуссионен контекст Любомир Ванков избира терминологичния фразеологизъм „заемки от френски език (*emprunts faits par le bulgare au français*)“ вместо термина *галицизми* вероятно поради по-голямата яснота и семантична изчистеност. Оригинална позиция застъпва Павел Патеv, за когото френските заемки са „френски думи в българския език (*mots français en bulgare*)“, независимо че спорадично използва и термина „френски заемки“. В своите студии той системно въвежда в заглавието именно този терминологичен фразеологизъм, а не термина *галицизъм*: Фонетична адаптация на *френските думи в български език* (Патеv, 1967), Морфологична асимилация на *френските думи в българския език* (Патеv, 1970); Лексико-семантичен анализ на *френски думи в български език* (Патеv, 1977). Борис Парашкеvов говори за *френски заемки*, които са „директни заемки от френския език“, и за *франкски заемки*, които, от своя страна, са „заемки от древно западнофранкския диалект“. Въз основа на тези техни характеристики той обединява *френските заемки* и *франкски заемки* в нова категория, наречена *френско-франкски заемки*. Според авторовата дефиниция това са „възприети с френско посредничество франкски заемки“ (Парашкеvов, 2005: 178 – 183). Необходимо е да се отбележи, че в езиковедската литература се употребява англ. *franconization* ‘франконизация’ за означаване процеса на ‘франкското влияние върху формирането на езиковата ситуация през Ранното средновековие’.

За целите на настоящия „Речник на френските думи в българския език“ се въвеждат следните терминологични уточнения. Терминът „френцизъм или френски думи (фр. *françassisme*)“, идващ от бълг. *френски (език)* (с наставка *-изъм*), се използва за назоваването на директни френски заемки, на индиректни заемки (осъществени с френско посредничество), на производни словоформи от френски етимони и на неологизми (възникнали на френска почва). Терминът *францизъм* (фр. *francisme*), идващ от бълг. *Франция* (с наставка *-изъм*), се използва за назоваването на лексикални явления, свързани с Франция и континенталния френски (хексагонален) език. Терминът *франкизъм* се използва за назоваване на франкски заемки (т.е. заемки от езика на франките), терминът *галицизъм* – за назоваване на лексикални явления от езика на древните гали (келти). По този начин в теоретичната концепция на „Речник на френските думи в българския език“ традиционната заемка от френски език (френска дума) се обозначава с родовата категория *френцизъм*, в която влизат синхронните компоненти *акадианизми*, *алжеризми*, *белгизми*, *канадизми*, *квебекизми*, *мароканизми*, *тунизизми*, *фландризми*, *францизми*, *хелветизми* и др. и диахронните компоненти *галицизми*, *франкизми*, *латинизми*, *еленизми (гърцизми)* и др., които са служили за формирането на ядрото на класическия френски език. Необходимо е да се посочи и широкото поле от заемки (емпрунтизми), оказали или оказващи влияние върху развитието на модерния френски език от типа на англицизми, арабизми, германизми, италианизми, испанизми, португализми, нидерландизми,

славянизми, русизми, скандинавизми и др., към които се добавят френските диалектизми, регионализми и огромното количество на съвременни екзотизми, разпространяващи се с глобализационните процеси.

Френцизмите (или заетите френски думи) са градивният материал на кумулативен историко-etimологичен тезаурус, обхващащ лексикалните единици, свързани с Франция и френския език и възприемани като думи с френски произход.

В този контекст основната лексикографска единица на „Речник на френските думи в българския език“ може да бъде както „френскоезичен елемент, дума или израз“, „елемент, дума или израз, трансфериран чрез френско посредничество от друг език“, така и „изкована на френска почва дума или израз (от разноезични елементи)“. Формалните критерии за определяне на *френцизмите* са фонетичната близост, лексико-семантичната близост в значението на етимона и френцизма, ономаσιологичната принадлежност на френцизма и етимона към обща лексико-тематична група, текстуално-дискурсивна франкофонска маркираност на съответния извор, наличието на френскоезично маркиран словообразователен механизъм и др. По този начин категорията *френцизъм* се вписва в емпрунтологичния контекст като название на френскоезичен материал, установил се в българското езиково пространство.

Макроструктурата на „Речник на френските думи в българския език“ съдържа лексикографираните под формата на речникови статии френцизми в българския език. Подборът на френцизмите е направен въз основа на критериите за лексикографска целесъобразност, честотност, репрезентативност, надеждност и непротиворечивост, като за целта е проучен обстойно работният лексикален корпус, съставен от речникови източници и фиширани художествени, публицистични, научни и интернет употреби. В теоретичен план въпросът с ексцерпирането и уточняването на броя на българските френцизми е обект на два типа изследвания, които най-общо може да бъдат характеризирани като директни и индиректни проучвания за документиране на словния инвентар от френскоезични заемки. Косвените или индиректни изворови проучвания за ексцерпиране на френцизми се отнасят до различните лексикографски корпуси от думи с френски произход, включени в българските речници на чуждите думи и в тълковните речници на българския език. Те представляват масиви от лексикални елементи, определени от съответните автори, като френцизми. За съжаление, техният обем не е константен във всички лексикографски извори, а варира според отделните речникови реализации и авторови пристрастия. Например в тритомния „Речник на съвременния български книжовен език“ (1954 – 1959) от 63 376-те речникови статии на словника 16 264 статии са посветени на чуждите думи от 47 езика. Френцизмите са 2163 речникови единици и в общата класация на чуждите думи се нареждат на трето място след латинизмите (3711) и гърцизмите (3356 старогръцки и 83 новогръцки). Анализът на „Речник на чуж-

дите думи“ на авторския колектив Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков (1970) показва наличието на 2788 френцизма, но този обем далеч не покрива реалните лексикални елементи с френски произход в езика ни. По сведения на Павел Патев наслагването на „Речник на чуждите думи“ (1970) с „Тълковен речник на българския език“ (1970) позволява да се изведе корпус от 3048 френцизма (като за 260 лексикални единици различните авторски колективи дават разминаваща се интерпретация за френския им произход). От друга страна, авторският колектив на М. Филипова-Байрова, С. Бояджиев, Ел. Машалова и К. Костов от Българската академия на науките, съставили през 1982 г. „Речник на чуждите думи в българския език“, успяват да лексикографираат около 6500 френцизма, като немалък брой от тях са термини с латино-гръцки или смесен състав, лансирани в обращение от френски учени или изследователски колективи. Статистическото проучване на осъвременения от Емилия Пернишка „Речник на чуждите думи“ на Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков (2000) показва наличието на 3013 лексикографирани френцизма. Резултатите от директните проучвания, насочени към ексцерпиране на френцизми от различни по характер и обем корпуси от текстове (художествени, публицистични и специализирани) и сравняването им с лексикографските масиви от френцизми през призмата на репрезентативен български речник на чуждите думи (обикновено с „Речник на чуждите думи“ на А. Милев, Б. Николов и Й. Братков или с „Речник на чуждите думи в българския език“ на Института за български език при БАН) са обикновено по-точни и близки до реалната речева ситуация. През 70-те години на ХХ век проф. Павел Патев с група студенти съставя корпус с произведения от българската художествена литература и текстове от пресата. Литературният корпус включва издания на нашумелите с творбите си по това време девет български автори. Журналистическият корпус обхваща вестниците „Работническо дело“, „Вечерни новини“, „Народна младеж“, „Литературен фронт“, „Народна култура“ и „Стършел“ за период от една седмица. От художествената литература са фиширани общо 1781 френцизма, които с повторенията правят 5407, а от българската преса са извлечени 5349 френцизма, чийто брой с повторенията достига 17 546 единици. Тези данни ясно показват необходимостта от комбиниране на директните с индиректни проучвания за ексцерпиране на френцизмите в българския език от разнородни по характер източници. Ето защо в процеса на работа върху макроструктурния състав на „Речник на френските думи в българския език“ бяха проучени всички репрезентативни български лексикографски източници, голямо количество художествена литература (оригинална и преводна), значителен масив от публицистични текстове (вестници и списания) и интернет извори. След обработката на данните от тези източници бе конституирана картотека с почти 30 000 лексикографски фиша и над 200 000 ексцерпирани примера за употреба на френцизмите в българския език. Получените данни бяха подложени на емпрунтологичен анализ и се установи наличието на около седем хиляди

френцизма, включени в документите от лексикографския корпус и снабдени в отделните речници с указание за френски произход или френско посредничество при преминаването на съответната заемка в българския език. От тях бяха лексикографирани в отделни речникови статии около 5000 единици, а около 1000 бяха включени в зоната за производни форми, тъй като за тях не се намериха достатъчно точни данни за първоначалното им навлизане в българския език. Макроструктурата на „Речник на френските думи в българския език“ е отворена към така наречените *hapax legomena* и включва в речниковия словник лексикални единици, срещащи се в писмени паметници (речници или текстове) само един път. Проблемът с този тип лексика е, че поради оказионалния ѝ характер липсват данни за конкретното ѝ поведение в реалната езикова употреба, а това затруднява пълноценното и еднозначно интерпретиране на семантиката ѝ. В речниковия словник не са поместени калкирани от френски език фразеологични изрази от типа на „удар върху спирачките“ – *coup de freins*; „права, разигравам сцена“ – *faire une scène*; „давам обяснения“ – *donner des explications*; „давам тон“ – *donner le ton*; „права сцени“ – *faire des scènes*; „вън от себе си“ – *hors de soi*; „имам шанс“ – *avoir la chance* и др. В макроструктурен план са включени френцизми, за чиято употреба в българското езиково пространство има писмени и звукови фиксации. Те са подредени азбучно, като в някои речникови статии е включена информация за производни форми.

Микроструктурата на статиите в „Речник на френските думи в българския език“ е изградена според заложените теоретични принципи и е съобразена с особеностите на френската лексикална единица, която е конгломератно образувание, получено в резултат от сложен формообразователен и семантико-еволютивен процес на развитие. Микроструктурната организация на речниковата статия съдържа следните лексикографски зони: заглавна дума (зона на френцизма); зона на френския етимон с подзона за графичната форма (ортографема) на френския етимон и подзона за фонетично транскрибираната форма (ортоепема) на френския етимон; зона за историята на френския етимон със сведения за развитието на графичните варианти за изписване на френския етимон и етапите в развитието на значението на френския етимон (придружени с данни за година на регистриране, заглавие на писмен източник и автор); зона със сведения за етимологичния произход на френския етимон; зона с български преводни еквиваленти на френския етимон; зона с информация за периода на навлизане на френцизма в българския език и коментар на някои негови проявления; зона с данни за първата фиксация на френцизма в български писмени източници (писмен източник и година на регистриране); зона с регистрирани графични варианти на френцизма; кумулативна зона с хронологично подредени тълкувания на заглавната единица (ексцерпирани от български речници на чуждите думи); зона с примери за контекстуална употреба на френцизма; зона с характерни производни форми (без претенция за изчерпателност).

„Речник на френските думи в българския език“ позволява да се проследят „активизирането“ и „забавянето“ на процеса на проникване и разпространение на френцизми в българското културно пространство, да се анализира ролята на френската лексика в конструирането на специфични фрагменти от езиковата картина през кодираната в семантиката им представа за света. Хронологията на първите френски заемки започва с етнонима *фрѝнзи* (1230), последван от паричната единица *грош* (1637), етнонима *френци* (1717), прилагателното *француского* (1757), благородническите титли *конт* и *барон* (1762) и военната длъжност *командант* (1762), името на *Френция* и *Франгию* (1762), появата на *флот* (1791) и *шал* (1803), следвани от *баталия* (1804), *министри* (1806), *трумбета* (1808), *бирлян* ‘*брилянт*’ (1810), *французы* (1812), *Наполеон Бонапарта* (1812), *комисионерят* и *комисион* (1813), *Напалиона* (1820), *етаж*, *Париш* и *паришанен* (1824). През 30-те и 40-те години на XIX век процесът на заемане на френцизми се засилва с издадените преводни учебници и появата на първите вестници и списания („Любословие“, „Български орел“, „Цариградски вестник“ и др.), като се въвеждат в обращение около 120 френски думи. Кримската война и засиленото издаване на учебна литература за изучаване на френски език стимулират навлизането на около 400 френцизма през 50-те и 60-те години на XIX век, като Теодор Хрулев фиксира само за 1863 г. 25 нови френцизма, Тодор Коджов регистрира около 120 френцизма в периода 1878 – 1882 г., А. П. Николаев – около 600 през 1893 г., Д. Велков – около 100 през 1897 г., Я. Пенев и Д. Карадимчов – около 130 през 1910 г., М. Велинов и З. Футеков – документират около 180 френцизма за периода 1919 – 1926 г. от общо 281, Ст. Младенов, Г. Бакалов и братя Данчови – около 350 френцизма за периода 1932 – 1939 г., авторските колективи на речниците на чуждите думи от 1958 и 1982 година документират около 130 нови френцизма. В края на XX век потокът на заимстваните френски думи намалява, отстъпвайки място на модните англицизми и американизми, но Франция и френският език продължават да имат водещо място в европейското културно пространство благодарение на новаторските си позиции в различни сфери и езиковия снобизъм. Въпреки че се бори страстно и упорито срещу „чуждите речи“, франкофонът д-р Иван Андреов Богоров (1818 – 1892) се оказва безспорен лидер в прокарането на френскоезичното влияние в българския език, тъй като със своите над 800 френцизма на практика въвежда най-много френски думи в реална употреба в българското книжовно пространство в края на 60-те и началото на 70-те години на XIX век. Всеки речник дължи много на тези, които са го предхождали, и в този смисъл „Речник на френските думи в българския език“ (като резултат от настоящото изследване) в качеството си на тезаурус е своеобразен продължител на българската лексикографска традиция, като я надгражда с информация за развитието на формата и съдържанието на френския етимон, с включване на данни за първата фиксация и етапите при навлизане на френцизмите в българското езиково пространство, с кумулативен

комплект от хронологично подредени тълкувания, с богато илюстриране на отделните аспекти от реалната им речева употреба.

БЕЛЕЖКИ

1. Бълг. *емпрунтология*, фр. *empruntologie*, англ. *empruntology* и др.
2. По този начин се изгражда семантичното поле от названия на разноезичните заемки в българския език, като в скоби са дадени някои от ранните документирани словоформи или терминологични словосъчетания, използвани в български публикации без претенции за изчерпателност: албанизми (заемки от албански език), англицизми (заемки от английския език, английски заемки, англицизми), арабизми (заемки от арабски произход), балканизми, галицизми (галицизми, галлицисми), гърцизми (гърцизми или еленизми, гръцки заемки), индоевропеизми, иранизми, испанизми (испански заемки), италиянизми, германизми (германизми, немски заемки), латинизми (латинизми, латински заемки), португализми, руманизми (общорумънски заемки), прабългаризми (прабългарски заемки), романизми (романски заемки, заемки от романски произход), русизми (руски заемки, русизми), скандинавизми (староскандинавски заемки; скандинавизми), славянизми (славянски заемки), сърбохърватизми (сърбизми, сръбскохърватски заемки; сърбизми), турцизми (турски заемки, турцизми), унгаризми, църковнославянизми и др.
3. Произлиза от фр. *gallicisme* ‘специфичен френски израз’. С това си значение терминът *gallicisme* е регистриран във френския език през 1578 г. в *Deux dialogues du nouveaulangagefrançoisitalianizé* на Henri Estienne (1528 – 1598). Значението ‘френска заемка в друг език’ е документирано през 1694 г. в първото издание на *Dictionnaire del’Académie française*. Произлиза от лат. *gallicus* ‘галски, френски’ с наставка *-isme*.

THEORETICAL BASIS OF “DICTIONARY OF THE FRENCH WORDS IN BULGARIAN LANGUAGE”

Abstract. The article presents theoretical foundations of the dictionary of French words in Bulgarian language. Special attention is paid to Lexicographical principles, macro- and microstructure of the dictionary.

✉ **Prof. Dimitar Vesselinov, DSc.**
University of Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: d_vesselinov@yahoo.fr